

ČINITELÉ PEDAGOGICKÉHO PROCESU

Jedním ze závažných problémů, které zkoumá pedagogika, je otázka jeho činitelů (faktorů). Pedagogický proces je stálou interakcí mezi pedagogickým pracovníkem a vychovávaným jedincem nebo skupinou, která probíhá za působení nejrozmanitějších prostředků.

Na jedné straně stojí pedagog (rodiče, učitel, vychovatel, lektor), který je iniciátorem tohoto procesu. Na druhé straně stojí vychovávaný jedinec (dítě, žák, student...), jehož osobnost se v tomto procesu utváří a rozvíjí. Vzdělávání a výchova se uskutečňují za využití rozmanitých pedagogických prostředků, jako je skupinové nebo individuální vyučování, hromadných sdělovacích prostředků, práce, hry, uměleckých podnětů, tělovýchovných činností i kolektivu, ve kterém je jedinec začleněn.

Účinnost tohoto procesu závisí na kvalitách a činnosti pedagogově, na předpokladech a aktivitě vychovávaného jedince nebo skupiny i na vhodnosti a míře nasazených prostředků. Před pedagogikou stojí soubor otázek, které hrají rozhodující úlohu při zabezpečování výchovně vzdělávacích záměrů, tj. které znaky pedagogovy osobnosti, které předpoklady a aktivity vychovávaného jedince a které stránky pedagogických prostředků jsou dominantní v procesu formování rozvinuté osobnosti.

PEDAGOG

Pedagogova osobnost je jedním ze základních problémů pedagogické teorie. Na jejich kvalitách závisí průběh i výsledek celého výchovně vzdělávacího procesu. Výzkum pedagogovy osobnosti, jeho charakterových rysů se dostává do centra teoretického zájmu v oblasti vzdělávání a výchovy mládeže i dospělých.

Pedagog (učitel, vychovatel...) je řídicím činitelem, který nese společenskou odpovědnost za jeho úspěšnost a účinnost. Je jeho iniciátorem i organizátorem a hodnotí dosahované výsledky. Koncipuje obsah výchovně vzdělávací činnosti ve shodě s výchozími dokumenty (jako jsou osnovy vzdělávací a výchovné práce, školní řád, metodické pokyny), provádí vstupní, průběžnou i výstupní diagnózu úrovně jednotlivců i celé skupiny, rozhoduje o nasazení vhodných prostředků, forem a metod výchovně vzdělávacího působení, vyhodnocuje dosahované výsledky a modifikuje výchovný proces ve shodě s věkovými a individuálními zvláštnostmi vychovávaných jedinců i skupin a s přihlédnutím k podmínkám, za kterých se výchova koná.

Úkoly, které stojí před současným pedagogickým pracovníkem, nejsou malé. Nese odpovědnost za všestranný rozvoj svěřených jedinců, za jejich kvalitní přípravu pro všechny základní sociální role, za utváření stránek jejich osobnosti i za jejich rozvoj z hlediska všech složek výchovy. Svou prací se podílí na společném cíli celé naší společnosti v oblasti formování nové generace. Smyslem výchovného úsilí je utvářet a rozvíjet osobnost člověka, formovat jeho myšlení a citění, aby se v něm rozvinuly nejušlechtilejší rysy hospodáře i tvůrce nové společnosti.

Tyto nelehké úkoly kladou nároky na učitele, na jeho ideové, odborné i charakterové kvality, na jeho přípravu i na jeho další všestranný rozvoj.

Praxe ukazuje značné rozdíly mezi jednotlivými učiteli a vychovateli. Jsou vynikající pedagogičtí pracovníci, vážení a milovaní svými žáky, učiteli a vychovateli s přirozenou autoritou, kterým žáci věří, kterých si váží. Takoví učitelé a vychovatelé své žáky opravdu vedou a všestranně rozvíjejí. Jsou však i učitelé a vychovatelé formální, s nedostatky ve všeobecném i odborném vzdělání, málo spjatí se skutečným současným životem, učitelé a vychovatelé bez autority. Takoví učitelé a vychovatelé samozřejmě neuspívají, nemohou vychovávat, nemají čím získávat a čím přesvědčovat. Výchovné působení těchto učitelů a vychovatelů je spíše negativní, i když si to mnozí z nich často neuvědomují, ani nepřipouštějí.

Pedagogická teorie se snaží odhalit, klasifikovat a hodnotit významné stránky a znaky pedagogovy osobnosti. Základní kvality, které by měly charakterizovat pedagogickou osobnost, můžeme shrnout do několika skupin.

Úspěšná výchovně vzdělávací činnost klade požadavky na pedagogův profil, na jeho vzdělání všeobecné i odborné, na jeho některé osobnostní rysy a charakter.

První podmínkou účinné výchovy je pedagogův profil. Jedině osobnost s politickým přesvědčením, osobnost, která nejen akceptovala hodnotový systém a způsob života, ale tyto hodnoty hájí a vlastním příkladem naplňuje, má naději, že tyto hodnoty může přenést i na svěřené jedince, že je dokáže nejen vysvětlit, ale i o nich přesvědčit, pro ně získat a postupně je vtělit do názorů, postojů a chování mládeže i dospělých. Síle pedagoga přesvědčení a jeho každodenní chování jsou nejsilnějším formováním profilu žáků. Každý rozpor mezi slovy a činy, mezi sdělovanými názory a vlastním chováním žáků citlivě registrují; kde není skutečné pedagogovo přesvědčení provázené adekvátním chováním, je malá naděje na úspěch při výchově.

Pedagogovo přesvědčení je výchovně účinné, je-li spjato s jeho kvalitním vzděláním. Toto vzdělání pedagogického pracovníka by mělo být zaměřeno v několika směrech. Základem je hluboké všeobecné vzdělání a široký filozofický, politický, vědecký a kulturní rozhled. Požadavek širokého a hlubokého vzdělání v základních vědních, technických i uměleckých oborech je podmíněn okolnostmi. Máme-li žádat všeobecné vzdělání po žácích – a o to moderní výchova usiluje na všech stupních škol i v mimoškolních institucích, neměli by se u svých pedagogů setkávat s úzce odbornou vzdělanostní orientací. Při vyučování kterémukoliv oboru nerozvíjí učitel žáky jenom v dané disciplíně, ale ovlivňuje jejich celou osobnost, formuje je z hlediska všech složek výchovy; z tohoto hlediska má jeho široký vzdělanostní profil významnou úlohu a je základní v pedagogově přípravě však mluví i další důvody. Jakýkoliv obor, kterému vyučujeme těsně souvisí s jinými, mnohdy zdánlivě značně vzdálenými disciplínami. Zajistit ve výuce mezioborovou koordinaci a překonat kritizovanou mozaikovitost současné výuky na všech stupních škol předpokládá mimo jiné široké všeobecné vzdělání u všech učitelů. V praxi tento požadavek nebývá doceňován, ani respektován. A tak dochází k jednomu z pedagogických paradoxů: jednostranně rozvinutými učiteli chceme formovat všestranně rozvinuté žáky.

K pedagogovu všeobecnému vzdělávání přistupuje při výchově v kterémkoliv oboru požadavek teoretického i praktického odborného vzdělání v oboru, kterému pedagog vyučuje. Východiskem tohoto vzdělání je studium určitého souboru vědních disciplín daného oboru, které můžeme začlenit do tří kategorií: pomocné vědy daného oboru, profilové disciplíny daného oboru a aplikované disciplíny. Z pedagogického hlediska je důležitým momentem tohoto vzdělání i pedagoga široká praktická zkušenost v daném oboru, stále obohacovaná účastí na vědeckém, technickém a kulturním životě společnosti. V praxi se často setkáváme s učiteli, kteří jednostranně žijí jenom ze zkušeností, které jim kdysi poskytla škola a praktická činnost, aniž dále sledují současný vědecký, technický nebo umělecký vývoj.

Podmínkou úspěšné výchovy není jen pedagogovo všeobecné a odborné vzdělání. K němu musí zároveň přistoupit i hluboké pedagogické vzdělání, zahrnující obecnou pedagogiku s jejími hlavními pomocnými vědami (jako je pedagogické psychologie, sociologie, školní hygiena atd.), didaktiku, teorii jednotlivých složek výchovy i metodiku oboru, ve kterém pedagog žáky rozvíjí. Součástí tohoto vzdělání tvoří soubor praktických, pedagogických a metodických dovedností a návyků, které pedagogovi umožňují přenést poznatky pedagogické teorie do živé praxe výchovného procesu. Výzkum současného vyučování odhaluje četné nedostatky v tomto směru a svědčí o metodické neobratnosti některých učitelů. Jednotvárnost, a stereotypnost charakterizují mnohdy hodiny, v nichž by měl žák být naopak zaujat živými příklady.

V pedagogickém procesu se uplatňuje mnoho rysů pedagogovy osobnosti, které kladně ovlivňují průběh i výsledky tohoto procesu:

- Zásadový postoj v duchu socialistické morálky, tj. pedagogovo myšlení, cítění i chování, internacionalismus a humanismus, jeho kladný vztah k práci, jeho ukázněnost a pevná vůle.
- Pedagogický optimismus, tj. pevné přesvědčení o účinnosti pedagogického působení (důvěra ve výchovu), důvěra v žakovy síly (která posiluje žakovu zdravou sebedůvěru) a radostný přístup k práci.
- Pedagogický takt, tj. ukázněnost v jednání se žáky, schopnost sebeovládání, spojení náročnosti na žáky s kulturními formami jejich vedení.
- Pedagogický klid, tj. schopnost pracovat soustředěně, nespěchat, trpělivě žákům vysvětlovat problematiku tak, až ji pochopí.
- Pedagogické zaujetí (pedagogická angažovanost), které se odráží v citově kladném a aktivním pedagogově přístupu k látce i k pedagogické práci.
- Organizátorské dovednosti, tj. umění řídit pedagogickou práci, tvořivě využívat všech metod, správně je střídat, vidět problémy a najít jejich nejvhodnější řešení. Bez těchto dovedností bývá někdy neúspěšná i práce velmi vzdělaných a obětavých pedagogů.
- Hluboký přístup k žákům, láska k žákům, která se projevuje v kvalitě pedagogické práce, ve snaze žáky co nejvíce poznat, pochopit a pracovat s nimi ve shodě s jejich individualitou. Učitelův přístup žáci velmi brzy postihnou a odměřenost, chlad, pedagogova lhostejnost se ihned odráží v kvalitě práce, v jejich zájmu a jejich poměru ke studiu.
- Přísná spravedlnost, tj. požadavek neponechat nedostatky nebo přestupky bez povšimnutí, nepreferovat některé žáky, postupovat jednotně při hodnocení a klasifikaci, nepodléhat subjektivním náladám a především cizím vlivům (například intervencím).

Žáci sledují všechny pedagogovy projevy, jeho jednání a vystupování. Jedině učitelovo další vzdělávání, prohlubování jeho všeobecné, odborné i pedagogické erudice a kultivace jeho charakteru jsou zárukou trvalé pedagogovy autority, která tvoří hlavní podmínku úspěšné výchovné práce.

Ve výchově vzdělávacím procesu působí pedagogický pracovník v rámci celé skupiny učitelů, vychovatelů i dalších odborných pracovníků. Požadavky, které klademe na jednotlivce, platí pro celé pedagogické kolektivy. Na pedagogické kolektivy jako celky (tj. na učitelský sbor na škole, na vychovatelský kolektiv v mimoškolském zařízení i na řídicí kolektivy jako jsou kolektivy inspektorské) se vztahují náročné požadavky ideově politické, odborné, pedagogické i charakterové. V kolektivním působení se pozitivní kvality jednotlivce buďto umocňují, anebo – pokud tyto kvality nejsou v kolektivu jako celku dostatečně zabezpečeny – naopak oslabují nebo přímo paralyzují.

Pedagogická sociologie se v současné době stále více obírá problematikou skupin učitelských a skupin řídicích pedagogických pracovníků a jejich vlivem na úspěšnost výchovně vzdělávací činnosti. Dosáhnout vzdělaný, avšak současně velmi významný úkol pro každého řídicího pedagogického pracovníka. V této integraci je jeden z kořenů dobrého řízení školy ředitelem i dobrého řízení škol inspektorem. Je samozřejmé, že požadavky na řídicí pracovníky na pedagogickém úseku jsou ještě podstatně vyšší než na řadové učitele a vychovatele, neboť síla příkladu jejich politické, odborné i pedagogické erudice i příklad jejich charakteru je rozhodujícím činitelem jejich výchovného působení na svěřený pedagogický kolektiv.